

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 5 Issue 04 | pp. 141-151 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

PENSIYA TIZIMINING PAYDO BO‘LISHI VA O‘ZBEKISTONDA RIVOJLANISH TARIXI

Zokirova Gavxar

Termiz davlat universiteti,
Moliya kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Pensiya tizimi – keksalik, nogironlik yoki boquvchisini yo‘qotganlik kabi holatlarda aholini moliyaviy muhofaza qilish mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur maqolada pensiya tizimining jahon tarixida ilk shakllanishi, ayniqsa, O‘zbekistonda bu tizim rivojlanishining asosiy bosqichlari yoritiladi. Sovet davrida pensiya siyosatining ilk mezonlari yaratilgan bo‘lsa, mustaqillikdan so‘ng milliy iqtisodiyot talablari va xalqaro me‘yorlarga mos islohotlar amalda qo‘llandi. Maqolada mazkur islohotlarning tartibi, muammolari va zamonaviy holati xususida fikr yuritiladi. Tadqiqotda axborotlar tahlili orqali pensiya tizimi tarixiy jarayonlarining xulosalari ifodalangan bo‘lib, bu sohadagi kelgusidagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash uchun muhim g‘oyalar bildirildi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba va mahalliy sharoitlar uyg‘unlashuvining o‘ziga xos jihatlari ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Pensiya tizimi, ijtimoiy muhofaza, keksalikda moddiy ta‘minot, jamg‘arib boriladigan pensiya, islohotlar va huquqiy asoslar, demografik omillar.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ И ИСТОРИЯ ЕЁ РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. Пенсионная система проявляется как механизм финансовой защиты населения в таких ситуациях, как старость, инвалидность или потеря кормильца. В данной статье рассматривается первое формирование пенсионной системы в мировой истории, особенно основные этапы ее развития в Узбекистане. Если в советский период были созданы первые критерии пенсионной политики, то после обретения независимости были проведены реформы, соответствующие требованиям национальной экономики и международным стандартам. В статье рассматривается порядок, проблемы и современное состояние этих реформ. В исследовании посредством анализа информации выражены выводы исторических процессов пенсионной системы, высказаны важные идеи для определения направлений дальнейшего развития в этой сфере. В то же время были отмечены особенности сочетания международного опыта и местных условий.

Ключевые слова: Пенсионная система, социальная защита, материальное обеспечение по старости, накопительная пенсия, реформы и правовые основы, демографические факторы.

THE HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PENSION SYSTEM IN UZBEKISTAN

Abstract. The pension system acts as a mechanism for financial protection of the population in cases of old age, disability, or loss of a breadwinner. This article highlights the early formation of the pension system in world history, especially the main stages of its development in Uzbekistan. If the first criteria of pension policy were created during the Soviet period, then after independence, reforms in accordance with the requirements of the national economy and international standards were implemented in practice. The article discusses the procedure, problems, and current state of these reforms. In the study, through the analysis of information, the conclusions of the historical processes of the pension system were expressed, and important ideas were expressed to determine the directions of further development in this area. At the same time, the peculiarities of the harmonization of international experience and local conditions were noted.

Key words: Pension system, social protection, material security in old age, funded pension, reforms and legal foundations, demographic factors.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida aholining ijtimoiy himoyasi, xususan, keksalikda, nogironlik yoki boquvchisini yo'qotgan taqdirda moddiy ta'minotini kafolatlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Zamonaviy dunyoda bu vazifani bajarishda pensiya tizimlari markaziy o'rin tutadi. Pensiya tizimlari nafaqat alohida shaxslarning hayotiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi, balki jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, kambag'allikni kamaytirish va iqtisodiy rivojlanishga bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim ijtimoiy-iqtisodiy institut hamdir.

Pensiya ta'minoti g'oyasi qadimiy ildizlarga ega bo'lsa-da, bugungi kundagi kabi tizimli va davlat tomonidan kafolatlangan pensiya sxemalari nisbatan yaqin tarixiy davrda shakllangan. Dastlab harbiy xizmatchilar yoki davlat amaldorlari kabi tor doiradagi shaxslar uchun imtiyoz sifatida paydo bo'lgan bo'lsa, sanoat inqilobi, urbanizatsiya va ijtimoiy qarashlarning o'zgarishi natijasida bu tizimlar kengayib, umumiy ijtimoiy sug'urta tamoyillariga asoslangan holda rivojlandi. Ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida G'arbiy Yevropa mamlakatlarida (masalan, Germaniyada Bismark islohotlari) joriy etilgan dastlabki majburiy ijtimoiy sug'urta tizimlari pensiya ta'minotining ommalashuviga turtki bo'ldi.

O'zbekiston hududida pensiya tizimining shakllanishi va rivojlanishi mamlakatning murakkab tarixiy yo'li bilan chambarchas bog'liq. Chor Rossiyasi davridagi ayrim elementlardan tortib, Sovet Ittifoqi davrida yaratilgan markazlashgan, davlat tomonidan to'liq moliyalashtiriladigan va boshqariladigan universal pensiya tizimi hamda mustaqillik yillarida bozor iqtisodiyotiga moslashish jarayonida amalga oshirilgan tub islohotlarga bo'lgan davrni o'rganish O'zbekistonda ijtimoiy siyosatning evolyutsiyasini tushunish uchun muhimdir. Sovet davri tizimi o'zining ijobiy (kafolatlanganlik, keng qamrovlilik) va salbiy (iqtisodiy samarasizlik, demografik o'zgarishlarga moslashuvchan emaslik) jihatlariga ega edi. Mustaqillikdan so'ng O'zbekiston pensiya tizimini yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga, demografik o'zgarishlarga va xalqaro standartlarga moslashtirish yo'lida muhim qadamlar tashladi.

Ushbu mavzuni o'rganish pensiya tizimining global miqyosda paydo bo'lish sabablari va qonuniyatlarini anglash, O'zbekiston misolida uning milliy xususiyatlari, tarixiy bosqichlari, yutuqlari va muammolarini tahlil qilish orqali mamlakatning bugungi ijtimoiy siyosati va kelajakdagi pensiya tizimining barqarorligi yo'lidagi vazifalarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Pensiya tizimi to'g'risidagi mahalliy va xalqaro adabiyotlarda mavjud nazariyalar, tamoyillar hamda islohotlar tajribasini qamrab oladi. Ilmiy maqolalar, monografiyalar va rasmiy hisobotlar orqali pensiya tizimining jahon tarixida shakllanish bosqichlari, asosiy modellar (Bismark, Beveridj va boshqalar) hamda ularning ustunlik va kamchilik jihatlari ko'rib chiqildi. Shu bilan birga, jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti, Osiyo taraqqiyot banki va boshqa institutlarning so'nggi tavsiyalari ko'rib chiqilib, demografik omillar, moliyalashtirish mexanizmi, bandlik darajasi yoki norasmiy sektor kabi masalalarning pensiya tizimi barqarorligiga ko'rsatayotgan ta'siri baholandi.

Tadqiqot metodologiyasi mavjud ilmiy adabiyotlarni puxta o'rganish, pensiya tizimi bilan bog'liq asosiy nazariy yondashuvlarini tizimlashtirish va ilmiy maqolalardan o'rin olgan so'nggi tendensiyalarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bunda ilmiy abstraksiya, umumlashtirish va qiyoslash metodlariga asoslangan tarzda empirik ma'lumotlar tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Pensiya tizimi deganda, shaxsning mehnat faoliyati davomida muntazam ravishda mablag'lar to'lanadigan va u ishdan chiqqanidan keyin davriy to'lovlar amalga oshiriladigan jamg'arma tushuniladi [1]. Ushbu tizim keksalik davrida daromad xavfsizligini ta'minlashning muhim mexanizmi hisoblanadi. Ijtimoiy to'lovlar, nafaqalar va pensiyalar fuqarolar uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, ularning ijtimoiy himoyasining muhim qismi hisoblanadi [2]. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida keksalik va mehnatga layoqatsizlik holatlarida ijtimoiy ta'minot olish huquqi kafolatlangan.

Pensiya ta'minotining dastlabki tushunchalari Rim va Gretsiya kabi qadimiy sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Bu keksalikni ta'minlash g'oyasi zamonaviy ixtiro emasligini ko'rsatadi. Rim imperiyasida harbiy xizmatni tugatgan legionerlarga pensiyalar berilgan. Miloddan avvalgi 13-yilda imperator Avgust tomonidan tashkil etilgan Aerarium Militare ayniqsa muhim bo'lgan. Bu tizim harbiy xizmatchilarga 16 yildan 25 yilgacha xizmat qilganidan so'ng yer uchastkalari yoki bir martalik to'lovlar (taxminan 13 yillik maosh miqdorida) berishni nazarda tutgan [1].

Lotin tilida "nafaqa" so'zi (jubilar) "xursandchilik bilan qichqirish" ma'nosini anglatadi, bu harbiy xizmatni moliyaviy xavfsizlik bilan tark etishning ijobiy ma'nosini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, Rimda oziq-ovqat va dafn marosimlarini tashkil etish kabi ijtimoiy himoya taklif qiluvchi xususiy uyushmalar - Collegia ham mavjud bo'lgan. Rim imperiyasi qulagandan so'ng, davlat tomonidan moliyalashtiriladigan pensiyalar rivojlanishi to'xtadi. O'rta asrlarda davlat homiyligidagi pensiya tizimlari deyarli yo'q edi. XVII asrda diniy ordenlar, gildiyalar va ishchilar uyushmalari tomonidan xususiy pensiyalar paydo bo'la boshladi. Germaniyada XVII asrda ruhoniylarning bevalari va o'qituvchilar uchun dastlabki pensiya fondlari tashkil etildi. Shuningdek, XVII asrda Amerika koloniyalarida, dastlab askarlar uchun pensiya tashabbuslari paydo bo'lganligi qayd etilgan [3].

XIX asrda sanoat inqilobi shaharlarning o'sishiga va keksa avlodning qashshoqlashuviga olib keldi, bu esa yanada rasmiy pensiya tizimlariga ehtiyojni kuchaytirdi. An'anaviy oilaviy aloqalarning buzilishi va umr ko'rish davomiyligining oshishi keksalikda qashshoqlik xavfini sezilarli darajada oshirdi. 1875-yilda "American Express" kompaniyasi Qo'shma Shtatlarda birinchi xususiy pensiya rejasini tuzdi. Dastlab bu faqat nogiron ishchilarga tegishli bo'lgan, ammo tez orada kommunal xizmatlar, bank va ishlab chiqarish kompaniyalari ham kengroq pensiya imkoniyatlarini taklif qila boshladilar [4].

Zamonaviy davlat pensiya tizimlarining paydo bo'lishida Germaniya kansleri Otto fon Bismark muhim rol o'ynadi. 1889-yilda Germaniyada birinchi milliy pensiya tizimi joriy etildi. Dastlab pensiya yoshi 70 yosh etib belgilangan, keyinchalik 1916-yilda 65 yoshga tushirilgan. Bismarkning maqsadi, qisman, o'sib borayotgan ishchi harakatini va sotsialistik g'oyalarni bartaraf etish edi. Bismark tizimi ijtimoiy farovonlikka asoslangan va qayta taqsimlash xususiyatiga ega edi. Boshqa tomondan, Beveridge tizimi sinflar o'rtasidagi tenglikni ta'minlashga intilgan [3].

Rossiyada pensiya ta'minotining ilk shakllari 1827-yilda qabul qilingan birinchi Rossiya pensiya nizomida o'z aksini topgan. Bu davrda asosan davlat va harbiy xizmatchilar pensiya bilan ta'minlangan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida xususiy pensiyalar va ishchilar uchun ijtimoiy sug'urta ham rivojlana boshladi. 1917-yilgi inqilobdan so'ng Sovet rejimi barcha fuqarolar uchun majburiy pensiyalarni joriy etishni maqsad qildi, garchi bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshirilgan bo'lsa-da, dastlab nogironlar va urush qatnashchilari uchun pensiyalar to'langan. 1929-yilda davlat ijtimoiy sug'urtasi yagona byudjetga ega bo'ldi, 1930-yilda esa pensiyalar va ijtimoiy sug'urta bo'yicha yangi nizomlar qabul qilindi, bu esa avvalgi davlat pensiya tizimini ijtimoiy sug'urta pensiyasi bilan almashtirdi. 1936-yilgi Sovet Konstitutsiyasida keksalik, kasallik yoki mehnatga layoqatsizlik holatlarida ijtimoiy ta'minot olish huquqi konstitutsiyaviy ravishda kafolatlandi [5].

Sovet pensiya tizimi markazlashgan va davlat tomonidan moliyalashtirilgan tizim edi. Tizimning asosiy xususiyatlaridan biri yuqori mehnat faolligi va past ish haqi darajasi edi, bunda davlat ortiqcha mablag'larni qayta taqsimlashda muhim rol o'ynagan. Fuqarolar mehnat xavfsizligi, sog'liqni saqlash, bolalar parvarishi, ta'lim va pensiya ta'minoti kabi integratsiyalashgan imtiyozlar tizimiga ega edilar [7]. G'arb davlatlariga nisbatan pensiya yoshi pastroq edi (erkaklar uchun 60 yosh, ayollar uchun 55 yosh). Ba'zi kasblar va alohida xizmatlar uchun maxsus pensiya dasturlari va shaxsiy pensiyalar ham mavjud edi. 1964-yilda kolxozchilar ham pensiya ta'minoti bilan qamrab olindi [6].

1985-1991-yillardagi iqtisodiy o'tish davrida ijtimoiy ta'minot tizimida islohotlar boshlandi. 1990-yillarning boshlarida ijtimoiy sug'urta modeliga o'tish, ish beruvchilar va ishchilarning badallari joriy etildi. 1990-yil avgustda mustaqil SSSR Pensiya fondi tashkil etildi. Mustaqillikka erishgandan so'ng, O'zbekistonning dastlabki pensiya tizimi Sovet tizimining tamoyillariga asoslangan edi [8].

1991-yilda O'zbekiston mustaqillikka erishgan paytda uning pensiya tizimi Sovet modeliga asoslangan edi. 1991-yil yanvar oyida O'zbekiston SSR Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan SSSR Pensiya fondining respublika bo'limlari tashkil etildi [10].

Mustaqil O'zbekistonning pensiya tizimini shakllantirishda muhim qadam 1993-yil 3-sentabrda qabul qilingan "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni bo'ldi. Ushbu qonun mustaqil pensiya tizimining asosiy tamoyillari va tuzilishini belgilab berdi. Biroq, dastlabki tizim Sovet modelidan meros bo'lib qolgan kamchiliklarga, jumladan, asossiz imtiyozlar va tenglashtirish tamoyiliga ega edi. Tenglashtirish tizimi yuqori daromadli shaxslarga o'z daromadlariga mos yuqori pensiya olish imkoniyatini cheklab qo'ydi [9].

1996-yil dekabr oyida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ijtimoiy sug'urta fondi negizida O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi huzurida Pensiya fondi tashkil etildi. Keyinchalik, pensiya fondi bir necha bor qayta tashkil etildi. 2001-yil 1-yanvardan O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya fondiga, 2005-yil 1-yanvardan esa O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya fondiga aylantirildi. Ushbu o'zgarishlar pensiya tizimini boshqarish va moliyalashtirish samaradorligini oshirishga qaratilgan edi [10].

Mustaqillikdan so'ng O'zbekiston pensiya tizimida bir qator muhim o'zgarishlar va islohotlar amalga oshirildi. 1991-yilda pensiya miqdorini ish staji va daromadga bog'lash bo'yicha qisman islohot o'tkazildi. 1995-yil 20-noyabrda Prezident Farmoni bilan 1996-yil 1-yanvardan boshlab ishlayotgan pensionerlarga belgilangan pensyaning 50 foizini to'lash tartibi joriy etildi. Bu pensionerlarning ehtiyojlari va mehnat bozori talablarini muvozanatlashga qaratilgan edi [2].

2004-yil 2-dekabrda "Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi pensiya tizimida muhim bosqich bo'ldi. Ushbu qonun pensiya tizimiga yangi - jamg'arma elementini kiritdi. 2005-yildan boshlab fuqarolarning shaxsiy jamg'arma pensiya hisoblariga majburiy oylik badallar to'lash joriy etildi [14]. Bu pensiya ta'minotining bir qismi sifatida individual jamg'armalarga o'tishni anglatardi.

2009-yilda "Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Farmoni qabul qilindi, unga muvofiq 2010-yildan boshlab Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya fondining hududiy bo'linmalari pensiyalarni tayinlash, moliyalashtirish va hisobga olish bilan shug'ullana boshladi. Shuningdek, ishsiz turmush o'rtoqlari uchun ixtiyoriy ravishda ijtimoiy soliq to'lash imkoniyati yaratildi [10].

2017-yil 1-fevraldan boshlab pensiyalar va nafaqalar naqd pulda to'lana boshlandi. Bu pensionerlar uchun uzoq yillik muammoni hal qildi. Shuningdek, pensiya hisoblashda hisobga olinadigan ish haqining yuqori chegarasi bazaviy hisoblash miqdorining 8 barobaridan 10 barobariga oshirildi. 2019-yil 1-yanvardan boshlab barcha sohalarda ishlayotgan pensionerlarga pensiyalari to'liq miqdorda to'lana boshlandi. Bu pensionerlarning ishlashga bo'lgan rag'batini oshirdi [2].

2021-yil boshidan "Ijtimoiy himoya" yagona reyestri joriy etildi, bu esa kam ta'minlangan oilalarga bir qator nafaqalarni avtomatik tarzda tayinlash imkonini berdi. 2021-yil 1-iyundan boshlab 2005-yilgacha bo'lgan mehnat staji hujjat talab qilmasdan hisobga olinib boshlandi [15]. 2023-yil 1-yanvardan boshlab pensiya hisoblash uchun qabul qilinadigan maksimal ish haqi bazaviy hisoblash miqdorining 10 barobaridan 12

barobariga oshirildi. 2023-yil aprel oyidan pensiyalar va nafaqalar 7 foizga, may oyidan esa byudjet tashkilotlari xodimlarining ish haqi 7 foizga oshirildi [16]. 2024-yil 1-sentabrdan pensiyalar va nafaqalar 15 foizga, 1-oktabrdan davlat sektorida ish haqi 10-15 foizga, 1-dekabrdan esa ish haqi, pensiya va ijtimoiy nafaqalar yana 7 foizga oshirildi [17]. 2024-yil sentabr oyida davlat pensiya tizimini isloh qilish konsepsiyasini ishlab chiqish bo'yicha ishchi guruhi tashkil etildi, konsepsiya loyihasini 2025-yil 1-martgacha taqdim etish rejalashtirilgan [18].

1-jadval

Mustaqillikdan keyingi O'zbekiston pensiya tizimida amalga oshirilgan asosiy islohotlar¹

Yillar	Asosiy islohot	Ta'siri
1991	Pensiya miqdorini ish staji va daromadga bog'lash bo'yicha qisman islohot	Sovet tenglashtirish tamoyilidan dastlabki chekinish.
1993	"Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi	Mustaqil pensiya tizimining asosiy qonuni.
1996	Ijtimoiy sug'urta fondining pensiya fondiga aylantirilishi	Mustaqil pensiya ma'muriyatining yaratilishi.
2000-2005	Pensiya fondining turli vazirliklar huzuridagi byudjetdan tashqari fondga aylantirilishi	Ma'muriy tuzilmaning evolyutsiyasi.
2004	"Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi	Pensiya tizimiga jamg'arma elementining kiritilishi.
2005	Shaxsiy jamg'arib boriladigan hisobvaraqlariga majburiy badallar kiritishning boshlanishi	Jamg'arma pensiya tizimining ishlashining boshlanishi.
2009-2010	Pensiya tizimini takomillashtirish bo'yicha Farmon, hududiy bo'linmalar tashkil etildi	Pensiya ma'muriyatini soddalashtirish.
2017	Pensiyalar va nafaqalarni naqd pulda to'lashga o'tish	Pensionerlar uchun uzoq yillik muammoning hal etilishi.
2019	Ishlayotgan pensionerlarga pensiyalarni to'liq miqdorda to'lashga ruxsat berilishi	Nafaqadan keyin ishlashga bo'lgan rag'batning oshishi.
2021	"Ijtimoiy himoya" yagona reyestrining joriy etilishi	Ayrim ijtimoiy nafaqalarni avtomatlashtirish.
2023	Pensiya hisoblash uchun maksimal ish haqining bazaviy hisoblash miqdorining 12 barobariga oshirilishi	Ayrim pensionerlar uchun pensiya miqdorini oshirishga qaratilgan.
2023-	Pensiyalar, nafaqalar va davlat	Ijtimoiy farovonlikni oshirish va

¹ Muallif tomonidan tayyorlangan

2024	sektoridagi ish haqlarining bir necha bor oshirilishi	inflyatsiyani bartaraf etishga qaratilgan.
2024-2025	Davlat pensiya tizimini isloh qilish konsepsiyasini ishlab chiqish	Pensiya tizimini modernizatsiya qilish va takomillashtirish bo'yicha davom etayotgan sa'y-harakatlar.

Hozirgi kunda O'zbekiston pensiya tizimini tartibga soluvchi asosiy qonun "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonun hisoblanadi. Ushbu qonun 1993-yil 3-sentabrda qabul qilingan. Shuningdek, "Fuqarolarning jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonun ham mavjud, u 2004-yil 2-dekabrda qabul qilingan. Mazkur qonunga fuqarolarni avtomatik ro'yxatga olish bo'yicha o'zgartishlar kiritilgan [11].

O'zbekiston pensiya tizimi ko'p bosqichli tuzilishga ega: davlat byudjetidan moliyalashtiriladigan bazaviy pensiya "avlodlar birdamligi" tizimi va shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga (SJBPH) majburiy jamg'arib boriladigan pensiya. Bazaviy pensiya respublika byudjetidan moliyalashtiriladi. U pensiya tizimida ishtirok etish davomiyligiga bog'liq bo'lib, uzoqroq ishtirok etish yuqoriroq nafaqalarni ta'minlaydi. Majburiy pensiya "avlodlar birdamligi" tamoyili asosida ishlaydi, bunda hozirgi ishlayotganlarning badallari hozirgi pensionerlarning pensiyalarini moliyalashtiradi. Ish beruvchilar har oy xodimning oylik daromadining 0,1 foizini SJBPHga o'tkazishlari shart. SJBPH majburiy jamg'arib boriladigan pensiya tizimi jamiyatda nisbatan kichik rol o'ynaydi [17].

Hozirgi kunda pensiya yoshi erkaklar uchun 60 yosh (kamida 25 yillik ish staji bilan) va ayollar uchun 55 yosh (kamida 20 yillik ish staji bilan) etib belgilangan. Ish staji yetarli bo'lmagan shaxslar uchun pensiya yoshi va ish stajiga mutanosib ravishda belgilanadi, hech qanday rasmiy ish stajiga ega bo'lmagan erkaklar uchun pensiya yoshi 65 yosh, ayollar uchun esa 60 yoshni tashkil etadi [11].

Davlat pensiyalarining asosiy turlari quyidagilardan iborat: yoshga oid pensiya, nogironlik pensiyasi va boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi. Nogironlik pensiyasi mehnatga layoqatsiz bo'lgan shaxslarga, boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi esa vafot etgan shaxsning qaramog'idagi oila a'zolariga beriladi [13].

Pensiyalar odatda umumiy ish staji va avvalgi daromadlar asosida hisoblanadi. Hisoblash uchun oxirgi 10 yildagi har qanday ketma-ket 5 yildagi o'rtacha oylik ish haqi ishlatiladi. Pensiya hisoblashda hisobga olinadigan maksimal ish haqi hozirda bazaviy hisoblash miqdorining 12 barobarini tashkil etadi [12].

O'zbekistonda pensiyalarni boshqarish va tartibga solish uchun asosiy mas'uliyat Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya fondiga yuklatilgan.

2-jadval

O'zbekiston pensiya tizimining asosiy parametrlari²

Parametr	Qiymat
Pensiya yoshi (erkaklar)	60 yosh (25 yillik ish staji bilan)

² Muallif tomonidan tayyorlangan

Pensiya yoshi (ayollar)	55 yosh (20 yillik ish staji bilan)
Pensiya yoshi (ish stajisiz, erkaklar)	65 yosh
Pensiya yoshi (ish stajisiz, ayollar)	60 yosh
Ish beruvchining majburiy pensiya fondiga badali	Oylik daromadning 10%
Pensiya hisoblash uchun maksimal ish haqi	Bazaviy hisoblash miqdorining 12 barobari
Minimal oylik yoshga oid pensiya (2024-yil sentabr holatiga)	834 000 so‘m
Bazaviy hisoblash miqdori (2024-yil sentabr holatiga)	428 000 so‘m
Asosiy tartibga soluvchi qonunlar	“Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi Qonun (1993), “Fuqarolarning jamg‘arib boriladigan pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi Qonun (2004)

O‘zbekiston pensiya tizimi bir qator dolzarb muammolarga duch kelmoqda. Ulardan biri tizimning qamrov darajasining pastligidir, aholining atigi 38 foizi pensiya tizimi bilan qamrab olingan, bu esa yuqori norasmiy bandlik darajasi bilan bog‘liq [20].

Moliyaviy barqarorlik ham muhim muammo bo‘lib qolmoqda. Pensiya fondi xarajatlari daromadlardan tezroq o‘sib bormoqda, bu esa davlat byudjetiga ortiqcha yuk tushishiga olib keladi. So‘nggi 10 yil ichida xarajatlar daromadlarning 3,4 barobariga nisbatan 5 barobar ko‘pga oshdi [22]. Pensiyalarni moliyalashtirish uchun davlat byudjetidan ajratiladigan transferlar sezilarli darajada. 2019-yildagi soliq islohoti Pensiya fondining moliyalashtirish manbalarini kamaytirdi. Prognozlarga ko‘ra, Pensiya fondida 2019-yildan boshlab defitsit kuzatilishi va xarajatlar daromadlardan oshib ketishi kutilmoqda, bu esa davlat subsidiyalarini talab qiladi [21].

Badallarning nisbatan yuqori (12-25%) bo‘lishiga qaramay, yalpi o‘rnini bosish koeffitsienti past (55%) bo‘lib qolmoqda, bu esa badallar va pensiya nafaqalari o‘rtasida nomuvofiqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Minimal pensiya miqdori ham past bo‘lib, u asosiy xarajatlarni yedva qoplaydi. Pensiya hisoblash uchun maksimal ish haqiga cheklov mavjudligi yuqori daromadli shaxslarga nisbatan adolatsizlikka olib keladi [19].

Demografik bosim ham tizimga ta’sir ko‘rsatmoqda. Aholining qarishi va umr ko‘rish davomiyligining oshishi pensiya tizimiga yuklamani oshiradi. Pensiya badallarini to‘lovchilarning pensionerlarga nisbati ham XMT tomonidan tavsiya etilgan optimal darajadan past [9].

Tizimda ma’lumotlarni qo‘lda yig‘ish va markazlashtirilgan ma’lumotlar bazalarining yo‘qligi kabi samaradorlik va ma’muriy muammolar ham mavjud. Davlat pensiya fondini boshqarishni takomillashtirish, ma’muriy xarajatlarni kamaytirish zarurati mavjud. Shuningdek, turli pensiya yoshlari va umr ko‘rish davomiyligi tufayli

erkaklar va ayollar o'rtasida pensiya nafaqalarida gender nomutanosibligi kuzatilmoqda [23].

O'zbekiston pensiya tizimining kelajagi demografik o'zgarishlar, iqtisodiy omillar va hukumatning islohotlarni davom ettirish bo'yicha sa'y-harakatlari bilan chambarchas bog'liq. Hozirda 2025-yil 1-martgacha davlat pensiya tizimini isloh qilish konsepsiyasini ishlab chiqish bo'yicha ishchi guruhi faoliyat olib bormoqda. Ushbu jarayonda Jahon banki, Xalqaro valyuta fondi, Osiyo taraqqiyot banki va Xalqaro mehnat tashkiloti kabi xalqaro tashkilotlar o'z ekspertizalari va tavsiyalari bilan faol ishtirok etmoqdalar. Kelajakdagi islohotlar qatorida Jahon bankining 2025-yildan boshlab pensiya yoshini bosqichma-bosqich 65 yoshga ko'tarish bo'yicha tavsiyasi ko'rib chiqilishi mumkin. Bu demografik bosimni yumshatish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan [19].

Shuningdek, majburiy jamg'arma pensiya hisobi tizimini ixtiyoriy va moslashuvchanroq tizimga aylantirish taklifi ham mavjud. Norasmiy bandlikni rasmiylashtirish va moliyaviy xizmatlarga kirishni yaxshilash orqali pensiya tizimining qamrovini oshirish ham ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Davlat pensiya fondini boshqarish va shaffofligini oshirish, xususan, ma'muriy xarajatlarni kamaytirish va pensiya olish mezonlarini aniqlashtirish muhim ahamiyatga ega [22].

Pensiyalarni tayinlash va hisoblash jarayonlarini avtomatlashtirish tendentsiyasi davom etadi. 2025-yil 1-martga qadar pensiyalarni proaktiv tayinlash tizimini ishga tushirish rejalashtirilgan. To'liq pensiya olish uchun zarur bo'lgan minimal ish stajini oshirish ham ko'rib chiqilishi mumkin. Pensiya miqdorini iste'mol narxlari indeksi (INI) o'sishiga bog'lash mexanizmini joriy etish ham muhim tendentsiyalardan biri bo'lishi mumkin [24].

Demografik tendentsiyalar, xususan, aholining qarishi va ishchi kuchining pensionerlarga nisbatining kamayishi kelajakda pensiya tizimiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy o'sish va soliq tushumlarining ko'payishi pensiya miqdorini oshirish uchun muhim omil bo'lib qoladi. O'zbekiston pensiya tizimini isloh qilishda ilg'or xalqaro tajribaga tayanish muhim ahamiyatga ega [25].

Xulosa va takliflar. Pensiya tizimlari qadimiy davrlardan buyon evolyutsiyani boshdan kechirgan bo'lib, dastlab harbiy xizmatchilar kabi alohida toifalarni qamrab olgan bo'lsa, keyinchalik sanoat inqilobi va ijtimoiy ongning o'sishi bilan kengroq aholi qatlamlariga yo'naltirilgan. Sovet Ittifoqidagi pensiya tizimi markazlashgan va davlat tomonidan moliyalashtirilgan model bo'lib, O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng uning dastlabki pensiya tizimi uchun asos bo'lib xizmat qildi.

1993-yildan buyon O'zbekiston o'zining mustaqil pensiya tizimini shakllantirish va modernizatsiya qilish bo'yicha sezilarli ishlarni amalga oshirdi. Amalga oshirilgan islohotlar davomida jamg'arma tizimining joriy etilishi, pensionerlarga naqd pul to'lovlarining boshlanishi, ishlayotgan pensionerlarga to'liq pensiya to'lash imkoniyatining yaratilishi va pensiya hisoblash uchun maksimal ish haqi chegarasining oshirilishi kabi muhim o'zgarishlar yuz berdi.

Hozirgi kunda O'zbekiston pensiya tizimi davlat byudjetidan moliyalashtiriladigan bazaviy pensiya va majburiy pensiyadan iborat ko'p bosqichli tuzilishga ega. Tizimni tartibga solish "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi va "Fuqarolarning jamg'arma pensiya ta'minoti to'g'risida"gi qonunlar bilan amalga oshiriladi. Biroq, tizim

past qamrov, moliyaviy barqarorlikning yetarli emasligi va nafaqalarning adekvatligi kabi bir qator muammolarga duch kelmoqda.

Kelajakda O'zbekiston pensiya tizimini yanada takomillashtirish uchun islohotlarni davom ettirish zarur. Bu, ehtimol, pensiya yoshini oshirish, qamrovni kengaytirish va nafaqalarning adekvatligini oshirishni o'z ichiga olishi mumkin. Demografik va iqtisodiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda, O'zbekiston barcha fuqarolari uchun ishonchli va barqaror pensiya tizimini ta'minlashga intilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Pension - Wikipedia, <https://en.wikipedia.org/wiki/Pension>
2. DEVELOPMENT OF THE PENSION SYSTEM IN UZBEKASTAN - European Science Organization, <https://europeanscience.org/index.php/2/article/download/600/580/1172>
3. Evolution of pension systems - SyPpT, <https://segurosypensionesparatodos.fundacionmapfre.org/en/pensions/pension-system/evolution-pension-systems/>
4. The invention of retirement - Swiss Life-Gruppe, <https://www.swisslife.com/en/home/blog/interview-matthieu-leimgruber.html>
5. Historical development of social protection www.social-protection.org, <https://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?id=55579>
6. Social Secwzty in the Union of Soviet Socialist Republics www.ssa.gov, <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v22n8/v22n8p3.pdf>
7. Pensions in the Former Soviet Bloc: Problems And Solutions, <https://ciaotest.cc.columbia.edu/conf/cfr01/cfr01ak.html>
8. Income Security in Transition for the Aged and Children in the Soviet Union and in the Russian Federation by Lillian Liu www.ssa.gov, <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v56n1/v56n1p60.pdf>
9. CURRENT STATE OF AGE PENSION SYSTEM AND ITS IMPROVEMENT IN UZBEKISTAN, <https://ijecm.co.uk/wp-content/uploads/2019/04/7453.pdf>
10. History of the pension fund - pf.ru.uz, <https://pf.ru.uz/en/pages/istoriya-fonda>
11. Structure of the Pension System in Uzbekistan - CABAR.asia, <https://cabar.asia/en/structure-of-the-pension-system-in-uzbekistan>
12. Some Issues Related to the Accrual of Age Pension in Uzbekistan and Ways to Solve Them - Formosa Publisher, <https://journal.formosapublisher.org/index.php/ijcs/article/download/12836/12624/51733>
13. Uzbekistan, Policies as of 1 January 2022. Updated via a country survey and desk review. https://www.issa.int/sites/default/files/documents/2024-01/Uzbekistan%202022%20-%20ISSA%20country%20profile_0.pdf
14. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "About measures for implementation of the Law of the Republic of Uzbekistan «About accumulative provision of pensions..." - CIS Legislation, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=15925>
15. Resolution of the Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan "About approval of the Regulations on procedure for charge and payment of compulsory

contributions by employers” - CIS Legislation, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=9238>

16. Of the president of the republic of uzbekistan order about increasing the amount of wages, pensions and allowances - NATLEX, <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/114846/UZB-114846.pdf>

17. Review (S3 E6): Pension system in Uzbekistan - YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=gZmgMMVecSM>

18. Presidential decree of the Republic of Uzbekistan “About increase in the sizes of the salary, pensions and benefits” - CIS Legislation, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=161577>

19. Uzbekistan to reform pension system, may raise pension age - Kun.uz, <https://kun.uz/en/news/2024/09/26/uzbekistan-to-reform-pension-system-may-raise-pension-age>

20. A review of existing pension services in developed and developing countries - E3S Web of Conferences, https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2021/34/e3sconf_uesf2021_05040.pdf

21. Evaluation Pension System as a Primary Source of Social Security in Uzbekistan - European Science Organization, <https://europeanscience.org/index.php/2/article/download/198/195/380>

22. Strategic Reform Agency develops proposals to improve Uzbekistan’s pension system, <https://www.uzdaily.uz/en/strategic-reform-agency-develops-proposals-to-improve-uzbekistans-pension-system/>

23. Gavkhar Zokirova (2023). Changes in the State Pension System in Uzbekistan. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 10(1), 274-279.

24. Gavxar Zokirova (2024). O'zbekiston pensiya tizimi islohotlarida xorijiy tajribani qo'llash. Muhandislik va iqtisodiyot, 2(5), 9–14.

25. Gavxar Zokirova (2024). O'zbekistonda pensiya tizimini isloh qilish zarurligi. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2(12), 10–14.

Copyright: © 2025 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

